

ΒΛΑΣΗΣ ΑΓΤΖΙΔΗΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΣΕΒΡΩΝ ΚΑΙ ΛΩΖΑΝΝΗΣ

ΠΛΕΥΡΕΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ
ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

ΒΛΑΣΗΣ ΑΓΤΖΙΔΗΣ

ΜΕΤΑΞΥ ΣΕΒΡΩΝ
ΚΑΙ
ΛΩΖΑΝΝΗΣ

Πλευρές της Μικρασιατικής Τραγωδίας

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές Επιστήμες / Ιστορία
Βλάσης Αγτζίδης, Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης. Πλευρές της Μικρασιατικής
Τραγωδίας

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Σελιδοποίηση: Γιώργος Χατζησπύρος

Copyright © Βλάσης Αγτζίδης & Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2023

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιανουάριος 2024

Κ.Ε.Τ. Ζ015 Κ.Ε.Π. 72/24

ISBN 978-960-16-7279-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ. ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης	17
Η Συνθήκη των Σεβρών ως ύψιστη διπλωματική επιτυχία . . .	17
Η Διάσκεψη της Λωζάννης	23
Το πρωτόκολλο που σφράγισε τον μεγάλο ξεριζωμό	29
Το ζήτημα της υποχρεωτικής ανταλλαγής στη Συνθήκη της Λωζάννης	34
Η «τελευταία πράξη»	38
Το διεθνές πλαίσιο και η διαχείριση της μικρασιατικής πρόκλησης	40
Ο διεθνής παράγων	41
Στην Ελλάδα	48
Εθνικός Διχασμός	52
Μυστικές συμφωνίες και διεθνείς συνθήκες	61
Συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο	65
Μετά το τέλος του πολέμου	67
Το κεμαλικό κίνημα	73
Εκλογές 1ης Νοεμβρίου 1920	80
Το τέλος του Πόντου	88
Η στάση των Ιταλών	91
Η γαλλική στάση	98
Η στάση των ΗΠΑ	105
Η στάση της σοβιετικής Ρωσίας	110
Η βρετανική στάση	114
Το τέλος	121

Το Ζήτημα του Πόντου: Προσδοκίες και ματαιώσεις	125
Η πολιτική των Νεότουρκων και η γενοκτονία στον Πόντο	126
Οι εξελίξεις στον Πόντο	129
Η Συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ και η παρέμβαση Κωνσταντινίδη	132
Ελληνική Δημοκρατία του Πόντου	134
Η διαχείριση του Ποντιακού Ζητήματος	138
Η ελληνοαρμενική ομοσπονδία	146
Το υπόμνημα Βενιζέλου και η πρόταση για δημιουργία κράτους Πόντου	149
Εκλογές 1ης Νοεμβρίου 1920 και η οριστική εγκατάλειψη	154
Η Συνδιάσκεψη του Λονδίνου και η δεύτερη φάση της γενοκτονίας	158
Το τέλος του Πόντου και οι νομοθετικές απαγορεύσεις της ελληνικής κυβέρνησης	167
Σοβιετική Ρωσία: Από τη Συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ (1918) στο σύμφωνο συνεργασίας με τους κεμαλικούς (1921)	170
Η Τουρκία στην αντίληψη της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας	170
Για το κίνημα των Νεότουρκων και τον γερμανικό ιμπεριαλισμό	176
Προετοιμάζοντας τη Συνθήκη στο Μπρεστ Λιτόφσκ	184
Μετά το τέλος του πολέμου	193
Μια παράξενη πρόταση	198
Οι Νεότουρκοι μεσολαβούν	200
ΣΕΚΕ και Κομιντέρν	210
 Πρόσφυγες του '22 στη «μητέρα-πατρίδα»	 217
Οι πρώτοι πρόσφυγες	218

Μετά την ήττα	221
Η αντίδραση των ντόπιων	224
Ανταγωνισμός για την Ανταλλάξιμη Περιουσία	232
Η προσφυγική πολιτική	234
Η προσφυγική εγκατάσταση	244
Πρόσφυγες και Αριστερά	253
Πριν την έλευση στην Ελλάδα	253
Συναντώντας το ελλαδικό ΚΚ	273
Ρεμπέτικο και ΚΚΕ	282
Πολιτικές και κοινωνικές συμπεριφορές των προσφύγων.	
Η περίπτωση των Ποντίων	286
Εσωτερικές διαφοροποιήσεις	286
Πολιτικές τάσεις και προσφυγικά συνέδρια	291
Θανάσιμες διαιρέσεις	309
Η προσφυγική ψήφος	314
Πρόσφυγες στη Ρωσία και στην ΕΣΣΔ	323
Οι ρωσικές επαναστάσεις και η επιρροή τους στα γεγονότα	324
Η έξοδος από το Καρς	328
Το προσφυγικό πρόβλημα	330
Προσωρινοί τόποι εγκατάστασης	332
Η Επιτροπή Περιθάλψεως υπό τον Ν. Καζαντζάκη	335
Οι πρόσφυγες στις περιοχές των μπολσεβίκων	339
Τα προβλήματα των προσφύγων	340
1ο Συνέδριο Ελλήνων στο Κουμπάν. Έκκληση προς την Ελλάδα	343
Οι ελληνικές καθεστωτικές εφημερίδες	344
Η στάση των Κομμουνιστικών Κομμάτων (Ρωσίας-Γεωργίας)	346
Συγκεντρώσεις προσφύγων στα λιμάνια	349
Μεταφορά με πλοία	350

Οι πρόσφυγες στους χώρους «υποδοχής»	352
Μετά την αναγνώριση της Σοβιετικής Ένωσης από την Ελλάδα	353
Σοβιετική διακοίνωση προς την Ελλάδα	357
Εν κατακλείδι	359
Το τέλος της τραγωδίας. Όταν τα οστά των θυμάτων έγιναν εμπορεύσιμη ύλη	361
Η Τελική Λύση	362
Αρχίζει το εμπόριο οστών	367
Το βρετανικό «Ζαν Μ.» και το «πένθιμο φορτίο»	371
Αποσιώπηση...	372
Βιβλιογραφία	375
Ευρετήριο	407

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εκατό χρόνια συμπληρώθηκαν από τη στιγμή που υπογράφηκε στη Λωζάννη της Ελβετίας στις 24 Ιουλίου 1923 η ομώνυμη Συνθήκη. Ήταν η τελευταία πράξη μιας ιστορικής διαδικασίας που άρχισε το 1914, με την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και κορυφώθηκε με την ήττα του ελληνικού στρατού τον Αύγουστο του 1922 από τα τουρκικά εθνικιστικά στρατεύματα του Μουσταφά Κεμάλ. Η Μικρασιατική Καταστροφή, όπως περιγράφεται στην ελληνική γλώσσα η ήττα αυτή, υπήρξε μια πρωτοφανής ανθρωπιστική καταστροφή για τους Έλληνες, τους Αρμένιους και τις υπόλοιπες μη μουσουλμανικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στους συμμετέχοντες στις συζητήσεις στη Λωζάννη συμπεριλαμβάνονταν η Ελλάδα και η κεμαλική πλέον Τουρκία, μαζί και οι άλλες χώρες που πολέμησαν στον Πόλεμο, όπως και η ΕΣΣΔ, που δεν συμμετείχε στην προηγούμενη Συνθήκη των Σεβρών. Οι συνομιλίες είχαν ξεκινήσει στις 7 Νοεμβρίου 1922. Στο τελικό κείμενο της Συνθήκης συμπεριελήφθη και η Σύμβαση της Λωζάνης που είχε υπογραφεί στις 30 Ιανουαρίου 1923 μεταξύ της ηττημένης Ελλάδας και της νικήτριας κεμαλικής Τουρκίας. Τη Συν-

θήκη συνυπέγραψαν οι εξής χώρες: Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ελλάδα, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία και Τουρκία.

Το ενδιαφέρον που είχε για την ελληνική πλευρά η Συνθήκη αυτή είναι ότι διαμόρφωνε το οριστικό γεωπολιτικό και ανθρωπολογικό πλαίσιο στη μεταπολεμική εποχή, τόσο όσον αφορά τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και τους μικρασιατικούς και ανατολικοθρακικούς πληθυσμούς —καθώς και τους αντίστοιχους μουσουλμανικούς της Ελλάδας— όσο και γιατί οριστικοποίησε τη θέση της Κύπρου στο αποικιακό Στέμμα της Μεγάλης Βρετανίας.

Η οριστική επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών βασίστηκε πάνω στο επαχθές μέτρο της υποχρεωτικής μετακίνησης των ανθρώπων, της Ανταλλαγής των Πληθυσμών, και της επιβράβευσης με τον τρόπο αυτόν των σκληρών μεθόδων εθνικής εκκαθάρισης που είχαν προηγηθεί. Ένα υποχρεωτικό μέτρο που λίγο αργότερα θα αντιμετωπιστεί ως παραβίαση των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου, στην Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στο Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Όμως το 1923 η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Η μέθοδος της ανταλλαγής πληθυσμών για τη σύσταση ομοιογενών εθνικών κρατών που συγκροτήθηκαν στις παλιές οθωμανικές περιοχές φαινόταν ως η μόνη λύση για τη μετάβαση στη νέα πολιτειακή δομή. Ήδη από το 1913 είχε αποφασιστεί μεταξύ της Βουλγαρίας και της κυβέρνησης των Νεότουρκων η εθελοντική ανταλλαγή των πληθυσμών στην περιοχή των τουρκοβουλγαρικών συνόρων της Ανατολικής Θράκης. Στο τουρκοβουλγαρικό Πρωτόκολλο

Ειρήνης (Σεπτέμβριος 1913) αναγραφόταν ότι συμφωνούσαν για «την αμοιβαία ανταλλαγή των Βουλγάρων και μουσουλμάνων κατοίκων, καθώς και των κτημάτων αυτών, σε ζώνη 15 χλμ. το ανώτερο κατά μήκος των κοινών συνόρων».

Το τουρκοβουλγαρικό αυτό πρωτόκολλο έδινε την πρώτη διεθνή νομική υπόσταση σ' ένα κατά τα άλλα επαχθές μέτρο. Στη συνέχεια, τον Μάιο του 1914, οι Νεότουρκοι, οι οποίοι είχαν ήδη αποφασίσει τις γενοκτονίες των χριστιανικών οθωμανικών πληθυσμών, πρότειναν στην ελληνική κυβέρνηση την ανταλλαγή «του ελληνικού πληθυσμού του βιλαετίου Σμύρνης με τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας». Η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε το αίτημα και συγκροτήθηκε τον Ιούνιο του 1914 Μεικτή Επιτροπή στη Σμύρνη για την υλοποίηση της συμφωνίας. Η είσοδος της Νεοτουρκικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ματαίωσε το συγκεκριμένο σχέδιο. Τον Νοέμβριο του 1919 υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας η εθελοντική ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Συνθήκη του Νεϊγύ.

Η Συνθήκη της Λωζάννης υπήρξε το τελικό και πλέον βίαιο επιστέγασμα αυτής της διαδικασίας. Η Συνθήκη αυτή αντικατέστησε τη Συνθήκη των Σεβρών του Αυγούστου του 1920, η οποία ήταν η μόνη από τις Συνθήκες που υπογράφηκαν μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου μεταξύ των νικητριών δυνάμεων της Αντάντ και των ηττημένων χωρών που αναθεωρήθηκε και οι πρόνοιές της ακυρώθηκαν.

Η συγκεκριμένη έκδοση επιχειρεί να περιγράψει το ιστορικό πλαίσιο εκείνης της εποχής που διαμόρφωσε τον σύγχρονο κόσμο μας σε επίπεδο εσωτερικής κοινωνικής ο-

λοκλήρωσης και καθόρισε οριστικά τη γεωπολιτική ισορροπία στην Εγγύς Ανατολή. Μετά το πρώτο κεφάλαιο που επιγράφεται «Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης», φιλοξενούνται κείμενα που βασίζονται σε εισηγήσεις που έγιναν σε επιστημονικά συνέδρια με αφορμή την επέτειο των εκατό ετών από τη Μικρασιατική Καταστροφή και έχουν συμπληρωθεί με νέα στοιχεία. Με τα κείμενα αυτά αναδεικνύονται πλευρές της κρίσιμης εκείνης εποχής που είτε χρήζουν μεγαλύτερης ανάλυσης και διερεύνησης, είτε σχετίζονται με άγνωστες ανθρωπιστικές καταστροφές.

Συγκεκριμένα, στον τόμο αυτόν περιλαμβάνονται κείμενα που ο αρχικός τους πυρήνας είναι οι εξής εισηγήσεις: «Το διεθνές πλαίσιο και η διαχείριση της μικρασιατικής πρόκλησης» (6ο Επιστημονικό Συμπόσιο του Κέντρου Μελέτης Μικρασιατικής Ερυθραίας - ΚΕΜΜΕ, Νέα Ερυθραία - Κηφισιά, 26-27 Νοεμβρίου 2022), «Το Ζήτημα του Πόντου: Προσδοκίες και Ματαιώσεις» (Επιστημονικό Συνέδριο: «Από τις Σέβρες στη Λωζάννη», 14-17 Δεκεμβρίου 2022, Ίδρυμα Βουλής-Εθνικού Ιδρύματος «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»), «Από τη Συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ στη σοβιετο-τουρκική Συνθήκη Φιλίας» («Ελληνο-Ρωσικές Σχέσεις 1917-1924», Τμήμα Ρωσικής Φιλολογίας ΕΚΠΑ, 17-18 Δεκεμβρίου 2021), «Το τέλος της τραγωδίας: Όταν τα οστά των θυμάτων έγιναν εμπορεύσιμη ύλη» (Επιστημονικό Συνέδριο: «100 χρόνια Μικρασιάτες στην Κρήτη», Χανιά, 10-11 Νοεμβρίου 2022, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Εργαστήριο Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής, Πόλης και Πολιτισμού Πολυτεχνείου Κρήτης, Αδελφότητα Μικρασιατών Νομού Χανίων «Ο Άγιος Πολύκαρπος», Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέ-

ριος Κ. Βενιζέλος»). Επίσης υπάρχει εκτεταμένη αναφορά στο προσφυγικό ζήτημα όπως προκύπτει κυρίως από τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η αφορμή για τη συγγραφή αυτού του κειμένου υπήρξε η εισήγησή μου με τίτλο «Πρόσφυγες και Αριστερά» στην Επιστημονική Συνάντηση που οργανώθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) και το Ιστορικό Αρχείο της Alpha Bank στη Θεσσαλονίκη (8-10 Δεκεμβρίου 2022). Η εισήγηση αυτή συμπεριλαμβάνεται στο κείμενο που δημοσιεύεται στο διβλίο με τον τίτλο «Πρόσφυγες του '22 στη “μητέρα-πατρίδα”», καθώς και στο «Πρόσφυγες στη Ρωσία και στην ΕΣΣΔ». Το κείμενο όμως έχει ευρύτερο χαρακτήρα και αξιοποιεί σύνολο στοιχείων τόσο από τη μελέτη μου «Ταυτότητα και ιδεολογία στον ποντιακό ελληνισμό» που είχε συμπεριληφθεί στον συλλογικό τόμο με τους Γιώργο Κόκκινο και Έλλη Λεμονίδου με τίτλο *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την ιστορία και τη μνήμη*, όσο και από τα πρόσφατα στοιχεία που κόμισε η έρευνα όσον αφορά το προσφυγικό ζήτημα και τις απαρχές της ελληνικής Αριστεράς στο περιβάλλον εκείνο που διαμόρφωσε η επιτυχία της επανάστασης των μπολσεβίκων...

Μεταξύ Σεβρών και Λωζάννης

Η Συνθήκη των Σεβρών ως ύψιστη διπλωματική επιτυχία

Μία από τις σημαντικότερες διεθνείς επιτυχίες της ελληνικής διπλωματίας υπήρξε η Συνθήκη των Σεβρών. Η Συνθήκη αυτή, όμως, τρία χρόνια αργότερα ακυρώθηκε και αντικαταστάθηκε από τη Συνθήκη της Λωζάννης, λόγω της ελληνικής ήττας τον Αύγουστο του 1922. Εκεί διευθετήθηκαν οριστικά οι εκκρεμότητες που είχε κληροδοτήσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στην Εγγύς Ανατολή. Οι υπόλοιπες εκκρεμότητες είχαν ρυθμιστεί νωρίτερα με ξεχωριστές συμφωνίες. Συγκεκριμένα: α) Συνθήκη των Βερσαλλιών· υπογράφηκε στις 28 Ιουνίου 1919 μεταξύ των Συμμάχων της Αντάντ και της Γερμανίας, β) Συνθήκη του Σεν Ζερμέν (Συνθήκη Αγίου Γερμανού)· υπογράφηκε στις 10 Σεπτεμβρίου 1919 μεταξύ των Συμμάχων της Αντάντ και της Αυστρίας, γ) Συνθήκη του Νείγυ· υπογράφηκε στις 27 Νοεμβρίου 1919 με τη Βουλγαρία. Με αυτήν παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Δυτική Θράκη, δ) Συνθήκη του Τριανόν· υπογράφηκε την 4η Ιουνίου 1920 με την Ουγγαρία.

Η Συνθήκη των Σεβρών υπογράφηκε στις 28 Ιουλίου (10 Αυγούστου με το νέο ημερολόγιο). Ήταν η τελευταία από τις συνθήκες που υπογράφηκαν και οι αιτίες ήταν τα πολλά προβλήματα στην Ευρώπη που είχαν να επιλύσουν οι σύμμαχοι, καθώς και το ζήτημα της αμερικανικής κωλυσιεργίας.¹ Η προτεραιότητα των νικητριών χωρών ήταν η διευθέτηση του μεταπολεμικού σκηνικού στην Ευρώπη. Παρότι τα της Ανατολής είχαν συμφωνηθεί μεταξύ τους με τις μυστικές συνομιλίες την εποχή που η Ελλάδα είχε επιλέξει το γερμανικό στρατόπεδο (1915-Ιούλιος 1917), μια νέα παράμετρος εμφανίστηκε στην εξίσωση με την έγκαιρη ανατροπή της φιλογερμανικής κυβέρνησης του Κωνσταντίνου στην Αθήνα και την έξοδο της χώρας στον πόλεμο έστω και την ύστατη στιγμή. Κατά τις διαπραγματεύσεις για την επόμενη μέρα της οθωμανικής επικράτειας, η Ιταλία και η Γαλλία προσπάθησαν να υπονομεύσουν την Ελλάδα στο ζήτημα της Σμύρνης. Ήδη από τον Μάιο του 1919, οι πρωθυπουργοί της Βρετανίας Λούντ Τζορτζ (Lloyd George) και της Γαλλίας Ζορζ Κλεμανσό (Georges Clemenceau) και ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τόμας Γούντροου Ουίλσον (Thomas Woodrow Wilson), προσπαθώντας να αποφύγουν τη διαφαινόμενη κατάληψη της Σμύρνης από τους Ιταλούς, είχαν ζητήσει από την Ελλάδα να επιβάλει την τάξη στην περιοχή εκ μέρους των συμμάχων. Με τον τρόπο αυτόν, η Ελλάδα, ταυτιζόμενη με τα

1. Edward Hale Bierstadt, *The great betrayal*, εκδ. R.M.McBride and Company, Νέα Υόρκη, 1924 (φωτογρ. επανέκδοση The Pontian Greek Society of Chicago, 2008) σελ. 180. Το βιβλίο εκδόθηκε στα ελληνικά υπό τον τίτλο: *Η μεγάλη προδοσία. Ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων στη Μικρασιατική Καταστροφή και τη Συνθήκη της Λωζάννης*, εκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, Αθήνα, 1997, σελ. 181-182.

συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων, υλοποιούσε τα εθνικά της σχέδια. Σχέδια που αφενός συνδέονταν με τα γεωπολιτικά κρατικά συμφέροντα και αφετέρου ήταν απολύτως συμβατά και με τις προσδοκίες του μικρασιατικού ελληνισμού, ο οποίος από το 1914 είχε υποστεί την πολιτική της εθνικής εκκαθάρισης που άσκησαν οι Νεότουρκοι.²

Όμως κατά τις τελικές διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στην υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, κάποια πράγματα είχαν αλλάξει. Ο Κλεμανσό είχε χάσει την εξουσία ήδη από τις 20 Ιανουαρίου 1920 και η πολιτική της Γαλλίας είχε μεταβληθεί. Παράλληλα ακυρώθηκε και η πολιτική των Βενιζέλου και Τιττόνι (Tommaso Tittoni, υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας) που από τον Ιούλιο του 1919 είχαν καταφέρει να βελτιώσουν τις ελληνο-ιταλικές σχέσεις. Όμως από τις αρχές του 1920 ο Ιταλός πρωθυπουργός Φραντσέσκο Σαβέριο Νίττι (Francesco Saverio Nitti) άλλαξε άποψη και υιοθέτησε θέσεις ανταγωνιστικές προς τους Έλληνες. Την ίδια πολιτική ακολούθησε και ο διάδοχός του στην πρωθυπουργία από τον Ιούνιο του 1920 Τζιοβάνι Τζιολίττι (Giovanni Giolitti). Τη λύση υπέρ των ελληνικών συμφερόντων έδωσε ο Βρετανός πρωθυπουργός Λόντ Τζορτζ τον Φεβρουάριο του 1920 αγνοώντας τις αντιρρήσεις του νέου Γάλλου πρωθυπουργού Αλεξάντρ Μιλλεράν (Alexandre Millerand) καθώς και του Τζιολίττι. Ο Λόντ Τζορτζ διόρισε μια επιτροπή για να εξετάσει τις προτάσεις της ελληνικής πλευράς που είχαν κατατεθεί με Υπόμνημα στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Παρισίων, με την οποία οι Έλληνες διεκδικούσαν μεταξύ άλλων τη δυτική

2. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελευθέριος Βενιζέλος. 12 μελετήματα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, σελ. 85-86.

Μικρά Ασία. Η επιτροπή αυτή εισηγήθηκε την απόδοση στην Ελλάδα των διοικητικών περιφερειών Κασαμπά και Μαγνησίας, όλη την περιοχή των Κυδωνιών (Αϊβαλί) και τη μισή περιοχή του Ακ Χισάρ. Με βάση τις προπολεμικές αμερικανικές στατιστικές, στην περιοχή αυτή κατοικούσαν 500.000 Έλληνες, 470.000 μουσουλμάνοι και 23.000 Αρμένιοι. Ο δε Α. Πάλλης αναφέρει ότι εκεί ζούσαν 550.000 Έλληνες, 299.000 μουσουλμάνοι και 92.000 άτομα άλλης εθνικότητας.

Η Γαλλία και η Ιταλία τελικά αποδέχτηκαν το βρετανικό σχέδιο το οποίο έλαβε τη μορφή της Συνθήκης των Σεβρών. Ήταν ένας συμβιβασμός των δύο αυτών δυνάμεων για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων σε άλλα μέρη του μεταπολεμικού κόσμου. Η μεν Ιταλία για τις ζώνες επιρροής και τα συμφέροντά της στην Αδριατική και τις δαλματικές ακτές, η δε Γαλλία για την ευόδωση των προσδοκιών της στον ευρωπαϊκό χώρο σε σχέση με την επιβολή των όρων στην ηττημένη Γερμανία. Σαφέστατα, όμως, και οι δύο χώρες αντιμετώπισαν τη συνθήκη αυτή ως θρίαμβο των βρετανο-ελληνικών συμφερόντων. Με βάση τη συμφωνία αυτή θα ιδρυόταν στη Σμύρνη ένα τοπικό κοινοβούλιο, το οποίο θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα πέντε χρόνια μετά εάν η περιοχή θα ενσωματωνόταν στην Ελλάδα ή όχι. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα διατηρούσε τα χρόνια αυτά την τυπική επικυριαρχία και έναντι αυτού του δικαιώματος θα παραχωρούσε στην Ελλάδα την Ανατολική Θράκη έως τη γραμμή της Τσατάλτζας. Η Δυτική Θράκη με τη Συνθήκη του Νείγυ (27 Νοεμβρίου 1919) περνούσε στην απόλυτη κυριαρχία της Ελλάδας. Η Συνθήκη των Σεβρών εκχωρούσε οριστικά τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου που είχαν καταληφθεί το 1912 στην Ελ-

λάδα, συμπεριλαμβανομένων της Ίμβρου και της Τενέδου. Τον έλεγχο των Στενών, όπως και της Κωνσταντινούπολης, θα τον αναλάμβανε μια διεθνής επιτροπή αποτελούμενη από βρετανικά, γαλλικά και ιταλικά στρατεύματα με τη συμμετοχή ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων υπό τον έλεγχο των συμμάχων.³

Ο Dakin υποστηρίζει ότι όταν ο Βενιζέλος υπέγραψε τη Συνθήκη των Σεβρών, θεωρούσε λογικό να περιμένει, αν τα λόγια είχαν κάποια σημασία, ότι οι συμμαχικές Δυνάμεις θα επέβαλλαν τις ρήτρες που σχετίζονταν με στρατιωτικά ζητήματα, με την ίδια αυστηρότητα που έδειχναν απέναντι στη Γερμανία σε ό,τι αφορούσε την εφαρμογή του στρατιωτικού σκέλους της Συνθήκης των Βερσαλλιών. Κοινή πεποίθηση ήταν ότι τα συμφέροντα της Ελλάδας και της Μεγάλης Βρετανίας συνέπιπταν. Ο Σβολόπουλος γράφει ότι ο Βενιζέλος πίστευε ότι η ισχυρή διπλωματική στήριξη, που θα πήγαινε από την αναγωγή της Ελλάδας σε ιθύνουσα περιφερειακή δύναμη στον ευρύτερο χώρο της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Εγγύς Ανατολής, θα ήταν εύλογο να αντισταθμίσει τις αδυναμίες του εγχειρήματος στο γεωστρατηγικό πεδίο.⁴

Η απρόσμενη παράμετρος που εμφανίστηκε στην πολύπλοκη εξίσωση που όριζε η Συνθήκη των Σεβρών και είχε καταλυτική επίδραση στο τελικό αποτέλεσμα ήταν η απώλεια της εξουσίας από τον Ελ. Βενιζέλο στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου του 1920 και η επιστροφή των παλιών φιλογερμανών του Εθνικού Διχασμού, που ως πρώτο στό-

3. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1982, σελ. 339-342.

4. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *ό.π.*, σελ. 87· Douglas Dakin, *ό.π.*, σελ. 342.

χο είχαν την παλινόρθωση του Κωνσταντίνου Α΄ στον θρόνο. Την εξέλιξη αυτή οι Ιταλοί την αντιμετώπισαν ως νίκη της Ιταλίας διαβλέποντας την εξασθένηση της θέσης του μεγάλου ανταγωνιστή τους στην Ανατολική Μεσόγειο. Παρόμοια αντιμετώπισε την ήττα του Βενιζέλου και ο Μουσταφά Κεμάλ, αποσύροντας τις ειρηνευτικές προτάσεις που είχε κάνει πιο πριν και δηλώνοντας μέσω του εθνικιστικού Τύπου αισιόδοξος για τη νίκη του επί των Ελλήνων.⁵

Οι Βρετανοί θορυβήθηκαν ιδιαίτερα από τις εξελίξεις. Και την ίδια αντίδραση είχαν και οι Γάλλοι, οι οποίοι είχαν ήδη σοβαρές επιφυλάξεις για τη Συνθήκη των Σεβρών. Η επαναφορά του Κωνσταντίνου στον θρόνο —του πλέον μισητού μονάρχη στην Ευρώπη μετά τον Κάιζερ— ήταν ένα πραγματικό κόκκινο πανί για τους Γάλλους, γιατί του χρέωναν τη συμμαχική ήττα στην Καλλίπολη το 1915 και τις μάχες των Νοεμβριανών του 1916 στην Αθήνα, όπου τα συμμαχικά στρατεύματα είχαν 194 νεκρούς, κυρίως Γάλλους στρατιώτες.⁶

Η συνέχεια θα καθοριστεί από τη διπλωματική, πολιτική και στρατιωτική υποβάθμιση της Ελλάδας που προκάλεσαν οι μετανοεμβριανοί κυβερνήτες με τις αποφάσεις τους. Ο μεγάλος κερδισμένος ήταν ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος, εκμεταλλευόμενος τα ελληνικά λάθη και τους ενδοσυμμαχικούς ανταγωνισμούς, κατάφερε να ισχυροποιήσει τη θέση του. Συνεργάστηκε με τη νεαρή σοβιετική Ρω-

5. Κώστας Ι. Χατζιώτης, *Πρόδρομος Μποδοσάκης Αθανασιάδης 1891-1979*, εκδ. Ίδρυμα Μποδοσάκη, 2005, Αθήνα, σελ. 74.

6. Για τα Νοεμβριανά βλ. Δημήτρης Μπαχάρας, «Από την ξένη επέμβαση στον μικρό Εμφύλιο» εφημ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 20 Νοεμβρίου 2016.

σία, τον νέο μεγάλο αντίπαλο της Δύσης, και τελικά κατάφερε να συντρίψει τον ελληνικό στρατό και να ολοκληρώσει το έργο της εθνικής εκκαθάρισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις ανεπιθύμητες χριστιανικές κοινότητες (Έλληνες, Αρμένιους, Ασσυροχαλδαίους), όπως είχαν περιγράψει οι Νεότουρκοι από το συνέδριό τους του Οκτωβρίου του 1911 ως υπέρτατο εθνικό τους στόχο.

Η Διάσκεψη της Λωζάννης

Μετά τη στρατιωτική συντριβή των Ελλήνων και την ανακωχή των Μουδανιών που συμπεριέλαβε την απόδοση της Ανατολικής Θράκης στους κεμαλικούς, η Βρετανία και η Γαλλία διά του λόρδου Κώρζον (George Curzon) και του Γάλλου πρωθυπουργού Πουανκαρέ (Raymond Poincaré) συμφώνησαν να συνέλθει μια συνδιάσκεψη ειρήνης. Έτσι στις 7 Νοεμβρίου (20 με το νέο ημερολόγιο) άρχισαν οι εργασίες στη Λωζάννη. Ο λόρδος Κώρζον επέμενε ότι η Ιταλία και η Γαλλία θα έπρεπε να έλθουν σε μια συμφωνία με τη Βρετανία σε όλα τα θέματα που έθετε η ατζέντα, και στις 18 Νοεμβρίου 1922 οι τρεις χώρες έφθασαν σε μια συμφωνία πάνω στις βασικές αρχές οι οποίες επρόκειτο να είναι οδηγός των συζητήσεων στη διάσκεψη.⁷

Στη συνδιάσκεψη κλήθηκαν όλες οι νικήτριες δυνάμεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου καθώς και η Ελλάδα και η Τουρκία. Από την τουρκική πλευρά κλήθηκε και η σουλτα-

7. Harry J. Psomiadies, *Eastern Question: The last phase. A study in Greek-Turkish Diplomacy*, εκδ. Ινστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1968, σελ. 36.

νική κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης. Τελικά, την Οθωμανική Αυτοκρατορία εκπροσώπησε στη Συνδιάσκεψη μόνο η εθνικιστική κεμαλική πλευρά. Ο Μουσταφά Κεμάλ γράφει: «Στις 28 Οκτωβρίου 1922, οι Δυνάμεις της Αντάντ μάς προσκάλεσαν σε μια διάσκεψη για την ειρήνη, η οποία επρόκειτο να λάβει χώρα στη Λωζάννη. Αυτές οι δυνάμεις όμως επέμεναν στην αναγνώριση της ύπαρξης μιας κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη και προσκάλεσαν και αυτούς να παραστούν στη διάσκεψη. Αυτή η διπλή πρόσκληση οδήγησε στην τελική κατάργηση της μοναρχίας – το χαλιφάτο και η μοναρχία διαχωρίστηκαν το ένα από την άλλη με μια νομοθετική πράξη την 1η Νοεμβρίου 1922, σύμφωνα με την οποία επιβεβαιώθηκε η ανώτατη αρχή του έθνους που κυβέρνησε τα τελευταία δυόμισι χρόνια. Το χαλιφάτο παρέμεινε για λίγο καιρό ακόμη, χωρίς όμως κάποια ιδιαίτερα δικαιώματα».⁸

Η κεμαλική αντιπροσωπεία κατά τις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης κράτησε μια στάση που χαρακτηρίστηκε αλαζονική. Αποτελούνταν από τους Ισμέτ πασά-Ινονού, υπουργό Εξωτερικών, Χασάν μπέη, τέως υπουργό, και δρ. Ριζά Νουρ, υπουργό και βουλευτή Σινώπης, ο οποίος ανήκε στην ομάδα που υποκίνησε τη γενοκτονία των Ελλήνων στον Πόντο. Πρόβαλε παράλογες απαιτήσεις, τόσο οικονομικές όσο και εδαφικές. Απαίτησε την απόδοση του μισού εμπορικού στόλου της Ελλάδας ως αποζημίωση σε περίπτωση που η Ελλάδα αδυνατούσε να πληρώσει το ποσό που ζητούσε σε χρυσές λίρες. Τα εκβιαστικά μέσα που χρησιμοποίησε ήταν η συνεχής αναβλητικότητα, οι συχνές αποχωρή-

8. «Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ», εφημ. *Το Βήμα*, 24 Νοεμβρίου 2008.

σεις από την τράπεζα των διαπραγματεύσεων και η προσπάθεια να δημιουργήσει μέτωπο με άλλες δυνάμεις, ώστε με τις συμμαχίες αυτές να εκβιαστεί η αποδοχή των απαιτήσεών της. Η στάση όμως αυτή εξόργισε πολλούς από τους συμμετέχοντες στη συνδιάσκεψη, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η τουρκική αντιπροσωπεία στα όσα τελικά υπογράφηκαν.⁹

Ο Dakin γράφει ότι παρότι η κυβέρνηση συνασπισμού του Λούντ Τζορτζ είχε πέσει, ο Κώρζον παρέμενε υπουργός Εξωτερικών και προσπάθησε να υποστηρίξει και τα ελληνικά συμφέροντα έχοντας ως το καλύτερο επιχείρημα τον ελληνικό στρατό (4 μεραρχίες) που βρισκόταν δυτικά του Έβρου. Σε πρώτη φάση ο Κώρζον κατάφερε να βγάλει εκτός συζητήσεως τη Δυτική Θράκη και το Κάραγατς. Στη δεύτερη φάση των συζητήσεων όμως το Κάραγατς παραχωρήθηκε στην Τουρκία έναντι της οικονομικής αποζημίωσης που απαιτούσε η τουρκική αντιπροσωπεία για τις ζημιές που είχαν προκληθεί με υπαιτιότητα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία.¹⁰

Τα κύρια θέματα που απασχολούσαν τη συνδιάσκεψη δεν ήταν τα ελληνοτουρκικά. Με τα 143 άρθρα της Συνθήκης Ειρήνης που υπογράφηκε, καθώς και στα 17 κείμενα που συμπεριέλαβε και αφορούσαν συμβάσεις, πρωτόκολλα και δηλώσεις, ρυθμίστηκαν θέματα όπως το καθεστώς των Στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων, το πρόβλημα των οθωμανικών χρεών, η εξασφάλιση οικονομικών παραχωρήσεων στη μεταοθωμανική Τουρκία, η αποδοχή ότι τα νότια εδάφη είχαν πλέον οριστικά αποκοπεί από την Οθω-

9. Λέσχη Νέων Ελλήνων, *Η Συνθήκη της Λωζάννης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, χ.χ., σελ. 13.

10. Douglas Dakin, *ό.π.*, σελ. 364.

μανική Αυτοκρατορία και ο τελικός καθορισμός των τουρκικών συνόρων. Για τους Βρετανούς δε ένα από τα σημαντικότερα θέματα που αντιμετώπιζαν ήταν η εξασφάλιση της Μοσούλης, δεδομένου ότι η περιοχή έλεγχε τη στρατηγική διαδρομή στην Ινδία, ήταν το κλειδί στην Εγγύς και Μέση Ανατολή, είχε πετρέλαια και η πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν Κούρδοι και όχι Τούρκοι. Η Γαλλία και η Ιταλία ενδιαφέρονταν κυρίως για την απόκτηση οικονομικών δικαιωμάτων. Παρά την ευνοϊκή τους θέση σε σχέση με τα τουρκικά αιτήματα και την απροκάλυπτη υποστήριξη προς την κεμαλική αντιπροσωπεία, οι δύο χώρες κέρδισαν ελάχιστα ως προς τις οικονομικές παραχωρήσεις προς αυτούς. Κάνοντας έναν απολογισμό οι Ιταλοί παραδέχονται ότι η πολιτική τους στην Ανατολή ήταν άσκοπη και είχε σαφή επεκτατικά και αποικιοκρατικά κριτήρια – και ότι η κακή της έκβαση οφείλεται στην ελληνική ήττα του 1922, στην οποία βεβαίως οι ίδιοι συνέβαλαν κατά πολύ.¹¹

Οι Βρετανοί πέτυχαν να αποσπάσουν την Τουρκία από τη συμμαχία της με τη σοβιετική Ρωσία. Ένας από τους λόγους που οι Σοβιετικοί υποστήριξαν με κάθε τρόπο τους κεμαλικούς στη σύγκρουσή τους με τους Έλληνες ήταν η επιδίωξη να θέσουν οι Τούρκοι υπό τον απόλυτο έλεγχό τους τα Στενά εκδιώκοντας από αυτά τις δυνάμεις της Αντάντ. Και αυτό το επικύρωσαν στη μεταξύ τους Συνθήκη της Μόσχας του Μαρτίου του 1921. Η τουρκική θέση για τα Στενά είχε αποτυπωθεί στο Εθνικό Σύμφωνο, δηλαδή στο κείμενο των έξι σημείων που είχε ψηφίσει σε μυστική συνεδρίαση η τελευταία οθωμανική Βουλή των Αντιπροσώπων

11. Giovanni Cecini, *Il corpo di Spedizione Italiano in Anatolia (1919-1922)*, εκδ. Stato Maggiore dell' Esercito, σελ. 21-55.

στις 28 Ιανουαρίου 1920. Ήδη ο Μουσταφά Κεμάλ είχε καταφέρει να επηρεάζει τις εξελίξεις στην Κωνσταντινούπολη με αποτέλεσμα οι συμμαχικές δυνάμεις και κυρίως οι Βρετανοί να τη διαλύσουν στις 16 Μαρτίου 1920. Το Εθνικό Σύμφωνο βασίστηκε στα συμπεράσματα των δύο συνεδρίων που είχαν πραγματοποιήσει οι εθνικιστές του Μουσταφά Κεμάλ στο Ερζερούμ και στη Σεβάστεια το 1919.¹² Με βάση λοιπόν το Εθνικό Σύμφωνο, η τουρκική θέση ήταν: «Η ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης —της πρωτεύουσας της Τουρκίας και έδρας του Χαλιφάτου— και αυτής της Θάλασσας του Μαρμαρά πρέπει να προφυλαχθεί από κάθε επίθεση. Εφόσον αυτή η αρχή έχει καθορισθεί και γίνει αποδεκτή, το τουρκικό έθνος είναι έτοιμο να υπογράψει κάθε απόφαση η οποία ίσως παρθεί από κοινή συμφωνία μεταξύ τουρκικής Κυβέρνησης, από τη μια μεριά, και των σχετικών Δυνάμεων, από την άλλη, υπό μια θεώρηση ανοίγματος των Στενών στο παγκόσμιο εμπόριο και στις διεθνείς επικοινωνίες».¹³

Ο Psomiades αναφέρει πώς η κεμαλική αντιπροσωπεία αντιμετώπισε τις βρετανικές προτάσεις: Κατά τη διάρκεια της αρχικής φάσης της διάσκεψης, η Τουρκία συμφώνησε στην αρχή της ελευθερίας του περάσματος, αλλά μάλλον απρόθυμα αποδέχθηκε τη βρετανική πρόταση για μία Διεθνή Επιτροπή των Στενών (που να περιλαμβάνει επιπροσθέτως και τις δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας, Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία) και για μια αποστρατιχοποιημένη ζώνη γύρω από τα Στε-

12. «Τι είναι το “Εθνικό Σύμφωνο” που επικαλείται ο Ερντογάν;», εφημ. *Εφημερίδα των Συντακτών*, 3 Νοεμβρίου 2016.

13. Harry J. Psomiadies, *ό.π.*

νά. Η υποστήριξη της βρετανικής πρότασης, με την οποία τα Στενά θα άνοιγαν σε πολεμικά πλοία δυνάμεων που δεν είναι στη Μαύρη Θάλασσα, πίκρανε τους Ρώσους. Η Τουρκία ένωσε ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου βασίστηκε πάρα πολύ στους Σοβιετικούς και ότι, τουλάχιστον για λίγο, ήταν σοφό να μην υποκύψει στον πειρασμό τον οποίο η σοβιετική λύση πρότεινε και άκουγε στο όνομα «τουρκικός έλεγχος στα Στενά».¹⁴

Ένα σημαντικό ζήτημα που προκάλεσε βρετανο-τουρκική αντιπαράθεση ήταν το ζήτημα της Μοσούλης, το οποίο επίσης περιλαμβανόταν στο Εθνικό Σύμφωνο. Οι Τούρκοι αρνήθηκαν να αποδεχθούν τη βρετανική θέση ότι η Μοσούλη ανήκε στο Ιράκ. Η θέση τους ήταν: «Η τουρκική κυβέρνηση δεν μπορεί ούτε για μια στιγμή να θεωρήσει ότι εγκαταλείπει τα κυριαρχικά της δικαιώματα στη Μοσούλη, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της μητρικής τουρκικής χώρας». Η πλήρης διαφωνία των δύο πλευρών οδήγησε σε πολεμικές προετοιμασίες. Τελικά υπήρξε ένας συμβιβασμός στη Λωζάννη μεταξύ των πλευρών και η πολεμική αντιπαράθεση αποτράπηκε. Βέβαια ο μεγάλος χαμένος της Συνθήκης υπήρξαν οι Κούρδοι, οι περιοχές των οποίων μοιράστηκαν μεταξύ Τούρκων, Γάλλων και Βρετανών.¹⁵

Επίσης με το άρθρο 20 της Συνθήκης, η κεμαλική Τουρκία παραιτούνταν από κάθε δικαίωμα επί της Κύπρου και αναγνώριζε την προσάρτηση στη Μεγάλη Βρετανία, η οποία δύο χρόνια αργότερα την κηρύσσει αποικία του Στέμ-

14. Harry J. Psomiadies, *ό.π.*

15. Μουράτ Ισσί, «Το Κουρδικό ζήτημα, το “σύνδρομο της Λωζάννης” και η μάχη της Μοσούλης», αναρτήθηκε στο *Pass World*, 25 Οκτωβρίου 2016 (πρόσβ. 10-2-2023).

ματος. Έτσι οι Τούρκοι αποδέχτηκαν οριστικά τη μονομερή προσάρτηση του νησιού στην οποία είχαν προχωρήσει οι Βρετανοί με αφορμή τη συμμετοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας.

Με τη Συνθήκη της Λωζάννης οι Μεγάλες Δυνάμεις επέλυσαν οριστικά το «αγκάθι» των ελληνοτουρκικών διαφορών και ξεκαθάρισαν τα μεταξύ τους συμφέροντα. Η περριοχή του βρετανικού ενδιαφέροντος ήταν πλέον το Σουέζ, η Παλαιστίνη, η Ιορδανία και το Ιράκ ενώ τα γαλλικά ενδιαφέροντα περιορίστηκαν στην Ευρώπη, στον Λίβανο και στη Συρία. Η Ελλάδα και η Τουρκία επικεντρώθηκαν εφεξής στην ανασυγκρότηση των περιοχών που τους επιδικάστηκαν τελεσίδικα, διαμορφώνοντας εξωτερική πολιτική που αντιστοιχούσε στα κρατικά τους συμφέροντα. Ο Τούρκος ιστορικός Faik Resit Unat θεωρεί τη συνθήκη της Λωζάννης «τεράστια επιτυχία του Κεμάλ [...]».¹⁶

Το πρωτόκολλο που σφράγισε τον μεγάλο ξεριζωμό

Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της συνθήκης αυτής είναι ότι για πρώτη φορά έγινε αποδεκτή η υποχρεωτικότητα στη μετακίνηση των πληθυσμών, ώστε να δημιουργηθεί εθνική καθαρότητα σε αντιμαχόμενα μεταξύ τους κράτη. Η πρώτη επίσημη πράξη αυτής της διαδικασίας έλαβε χώρα στις 30 Ιανουαρίου του 1923, όταν υπογράφηκε μεταξύ της Ελλάδας και της κεμαλικής Τουρκίας το πρωτόκολλο

16. Faik Resit Unat, «Κεμάλ Αττατούρκ Μουσταφά Κεμάλ», *Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαιδεία*, Αθήνα, τόμ. 13, 1967, σελ. 139.

της σύμβασης για υποχρεωτική ανταλλαγή ελληνικών και μουσουλμανικών πληθυσμών μεταξύ των δύο χωρών.¹⁷

Η ήττα του ελληνικού στρατού τον Αύγουστο του 1922, η μαζική έξοδος των διασωθέντων ελληνορθόδοξων πληθυσμών από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη προς την Ελλάδα και η ύπαρξη ενός τεράστιου αριθμού αιχμαλώτων από τον άμαχο πληθυσμό, που κυμαινόταν μεταξύ 100.000 και 160.000, καθώς και 56.000 στρατιωτών που αγνοούνταν, δι-αμόρφωσαν έκτακτες συνθήκες που απαιτούσαν ριζοσπαστική αντιμετώπιση. Λίγο αργότερα, με τη Συμφωνία των Μουδανιών (Οκτώβριος 1922), οι Σύμμαχοι υποχρέωσαν την Ελλάδα —η οποία αποδέχθηκε τις αποφάσεις χωρίς την παραμικρή αντίδραση— να παραδώσει την Ανατολική Θράκη στους κεμαλικούς, μαζί με την Ίμβρο και την Τένεδο.

Η διαδικασία της επίσημης ανταλλαγής αφορούσε, στην πραγματικότητα, τους Έλληνες που είχαν παραμείνει στην κεμαλική Τουρκία (λιγότερους από το 10% του συνολικού πληθυσμού τους, όπως ήταν το 1914) και τους μουσουλμάνους της Ελλάδας —διαφόρων εθνοτικών καταγωγών— που ήταν εγκατεστημένοι στις Νέες Χώρες (Μακεδονία, Ήπειρος, Θράκη), στην Κρήτη και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Η σύμβαση ρύθμιζε οριστικά την τύχη των πληθυσμών που θεωρήθηκαν «ασύμβατοι» με τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτιστικές αρχές που καθόριζαν τα δύο κράτη. Οι συνομιλίες άρχισαν τον Νοέμβριο του 1922 στη Λωζάννη. Εντωμεταξύ οι διώξεις κατά των ελληνικών πληθυσμών που είχαν απομείνει στις πατρίδες τους συνεχίζονταν απηνώς.¹⁸

17. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *ό.π.*, σελ. 94.

18. «Η ελληνική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη διεμαρτυρήθη δια